

Bauerova kritika materijalizma

Anto MIŠIĆ

Sažetak

Materijalizam druge polovice devetnaestog stoljeća, kako ga je prikazao Bogoslav Šulek, nailazi na žestoku kritiku neoskolastičkog profesora filozofije i potonjeg zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, koji s neoskolastičkih pozicija kritizira materijalistička stajališta o isključivo senzualističkoj spoznaji, postojanju samo stvarne stvarnosti, nerazlikovanja čovjeka i životinje i pokušaj utemeljenja materijalističke etike. Ako je ljudska spoznaja samo osjetna čovjek ne bi bio sposoban ništa definirati niti spoznati vječna i nepromjenjiva načela stvarnosti. Ono što sjetilima nije dostupno, ne može biti predmet sigurne spoznaje, poput početka svijeta ili beskonačnosti svemira. Duša nikako ne može biti produkt materije a različitost ljudske i životinjske duše Bauer dokazuje na temelju nepostojanja općih pojmova u životinja. Bauer posebice kritizira materijalističku teoriju spoznaje, jer ako nema apsolutno sigurnih načela onda nema istine, znanost je neodrživa, a materijalistička teorije spoznaje nužno vodi u skepticizam. Bauer smatra da je i materijalistička etika neodrživa, jer ako nema Boga, ako čovjek nema duše i slobodne volje, ako svuda vladaju vječni i nepromjenjivi zakoni, svaki govor o etici je besmislen.

Povod žestokoj Bauerovoj kritici materijalizma bilo je opširno predavanje Bogoslava Šuleka *Područje materijalizma*, koje je pročitao na sjednici akademijinog matematičko-prirodoslovnog razreda 14. travnja 1888. godine.¹ Sâm je Šulek istaknuo da se njegov prikaz materijalizma ne odnosi na »starinski« nego »noviji« kako su ga razlagali Büchner, Moleschott i Haeckel.² U svojoj kritici Bauer slijedi Šulekov prikaz materijalizma koji je podijelio u tri dijela:

- a) *načela materijalizma;*
- b) *pravo područje materijalizma;*
- c) *materijalizam i etika.*

Premda Šulek ističe da ne iznosi svoje stavove o materijalizmu, nego spomenutih autora, Bauer je pak uvjeren da »on piše u svoje ime. On odaje, što i on sam smatra dokazanim (...)«³ stoga oštricu svoje kritike upućuje upravo Šuleku.

1 Predavanje je objavljeno u XCII. u knjizi *Rad – jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, (str. 1–72). Šuleku je tada bilo 72 godine života, a Baueru 32 godine.

2 Usp. B. Šulek, *Područje materijalizma*, str. 2.

3 A. Bauer, *Područje materijalizma*, Zagreb 1889., str. 2.

1. Načela materijalizma

Kao osnovna načela materijalizma Bauer ističe:

– psihološki senzualizam – u spoznaji: *nihil est in intellectu quod non fuerit prius in sensu* – (*čega ne osjetih, tome se ne dosjetih*);

– opći materijalizam – nema ničega doli vječnih stvari i sila od kojih se razvio cijeli svijet, koji je vječan;

– antropološki materijalizam – prema kojem su ljudski i životinjski duh istovjetni, oba posljedak ustrojnoga razvitka njihova tijela.

Bauer kritizira primjenu tih načela na pitanja o: stvari i snazi, postanku svijeta, životu, duhu i duši te o Bogu.

a) Ako o svijetu znamo samo koliko smo osjetili a o sebi koliko smo oćutili, materijalistička spoznajna teorija nužno je senzualistička. Spoznajni senzualizam pak postavlja teško odgovoriva pitanja: što je s obmanama osjetila, kako se uvjeriti u istinitost onoga što nam ona kazuju? Kako se osjetilima očituje istina, pravednost i sve ono što se ne može čuti, mirisati i ticati? Ako materijalisti prihvaćaju senzualizam u spoznaji onda oni, – tvrdi Bauer: »ne smiju niti pokušati definovati stvari ili sile, jer se sjetilima ne može ništa definirati.«⁴ Ako znamo samo ono što smo osjetili, kako materijalisti mogu govoriti o vječnosti i beskraj materije, o postojanju atoma, o neuzrokovanoosti materije i slično, jer to niti možemo iskusiti niti dokazati. Beskraj svemira materijalisti ne mogu osjetilima dokazati, no protivna se tvrdnja, smatra Bauer, može razložno braniti apriornim dokazivanjem. »Da je svijet neograničen, morao bi biti i broj atoma neizmjeran i prostor bezkraj. Svaka ravna crta od nas u dalj protegnuta morala bi biti bezkrajna i na njoj bi imale mjesta neizmjerano mnoge tvarne čestice. Očito je moguće, da na početku ove crte oduzmemo nekoliko čestica n. pr. 10. Neka se druge čestice pomaknu na mjesto oduzetih. Ovo je moguće u mislima, a moguće je i faktično. Neka su n. pr. one čestice sama živa tjelešca, to ne treba drugo, nego da se svaka čestica pomakne za toliko prostora prema nam, koliko je izpunjalo ono 10 čestica. Kad se ovo obavilo, onda pravac već ne siže u neizmjernost, jer mu na kraju fali 10 čestica, te ondje sigurno imadu granicu. Imade granicu i na početku, jer kod nas začinje. Pravac pak koji imade na obje strane granice sigurno nije neograničen.«⁵ Time Bauer dokazuje da ne može biti beskrajni prostor ispunjen ograničenim tjelesnim bićima.

b) S obzirom na teoriju o *postanku svemira*, koju Šulek preuzima od Büchnera,⁶ Bauer smatra da ona nije ništa drugo nego materijalistički istu-

4 *Isto*, str. 7.

5 *Isto*, str. 10–11. Bauer je taj primjer preuzeo iz: Gutberlet, *Lehrbuch der Apologetik*, Münster 1888., I., str. 145.

6 Ludwig Büchner (1824.–1899.), liječnik i materijalistički filozof čije je djelo: *Kraft und Stoff*, Frankfurt 1855., postalo vrlo važno za materijalizam 19. stoljeća, premda je više popularizatorsko nego izvorno znanstveno.

mačena Kant–Laplaceova teorija o postanku sunčanog sustava prenesena na svemir. Bauerov je prigovor: kako je moguće postojanje neke sile izvan svijeta, – koja bi pokrenula tvar – ako je svaka sila samo svojstvo tvari, što naučava materijalizam? Osim toga, ako je svijet vječan, bez početka i kraja, kako se može govoriti o početnoj pokretačkoj sili? Toga je svjestan i Šulek kad kaže: »Ako dopustimo, da je tu bilo još kakva druga sila izvan svijeta: tim smo priznali, da ima sile izvan tvari, a tim je podkopan temelj materijalizma, koji uči da je svaka sila samo svojstvo tvari.«⁷

Materijalisti bi, dakle, morali ustvrditi da tvar i svijet nisu isto; te ako kažu da je tvar vječna da istodobno ne kane tvrditi i da je svijet vječan. No, upravo je u tome temeljni problem, naime kako je od tvari postao ovaj uređeni svijet? Stoga, smatra Bauer, sve materijalističke teorije o postanku svemira nisu niti znanstvena hipoteza, a kamoli siguran dokaz. Štoviše, ako bi materijalisti bili dosljedni u svome zaključivanju, morali bi priznati i zaključiti »da je materijalističko tumačenje postanka svijeta očita nemogućnost, protuslovlje«.⁸

c) U raspravi i kritici materijalizma, smatra Bauer, važnija su pitanja vezana uz život nego ona o počelima svemira »držimo, da se baš na ovom polju imade izvojtiti odlučna bitka, odlučiti pobjeda između materijalističkog monizma i dualizma«⁹. Materijalisti, slijedeći Darwinov nauk, tvrde da se sva organska priroda razvija od najjednostavnijega organizma do najsavršenijega. Dakako i za materijaliste je najveći problem »prvo« živo biće iz kojega su se razvila sva ostala, a ono samo nije od nekog drugog živog bića. O darvinizmu Bauer postavlja dva pitanja i dvije teze:¹⁰

- je li transformacija ili evolucija moguća;
- jesu li se sadašnji organizmi u istinu razvili od najnižih do najviših;
- ako se zaniječe izvantvarni apsolutni uzrok i tvrdi da se život razvio iz same tvari, evolucija je sasvim nemoguća;
- ako se pak pretpostavi apsolutno i slobodno biće kao zadnji uzrok svega, onda je evolucija moguća, pa makar ona krenula od samo jednog organizma iz kojeg su se svi ostali razvili.

Zabacujući vitalističku teoriju¹¹ po kojoj bi uzrok životu bila posebna sila *vis vitalis*, materijalisti dokazuju da između organske i anorganske prirode vlada potpuno jedinstvo, te da se život može protumačiti *jednostavnim mehanicizmom*. Bauer to ne prihvaća i smatra da se sve prirodne pojave ne

7 Šulek, *Područje materijalizma*, str. 17.

8 Bauer, *Područje materijalizma*, str. 69.

9 *Isto*, str. 14.

10 Usp. *isto*, str. 16.

11 Vitalizam je nauk koji brani posebnost životnih procesa i njihovu nesvedivost na mehaničke fenomene i čisto fizikalno–kemijski dinamizam neorganskog svijeta.

moгу tumačiti mehanicizmom,¹² te da je jaz između organskog i anorgan-skog uistinu velik, kojeg neće premostiti ni najnovija znanstvena otkrića, koja čini se idu u prilog mehanicizmu. Štoviše: »Kad bi se i dokazalo, da se mehanizmom mogu protumačiti svi pojavi vegetativnog i sensitivnoga života, ne bi materijalizam dobio upravo ništa. Još bi se naime pitalo, odakle zakoni ovomu životu, i odakle i što je viši duševni život.«¹³

Materijalisti ne mogu reći što je i odakle je život, pa barataju isključivo nedokazivim pretpostavkama (hipotezama), nadajući se da će ih buduća neka znanost uspjeti dokazati. Takva je pretpostavka i autogonija (*generatio spontanea* ili *aequivoca*), tj. da se je život sam sobom razvio iz bezustrojnih počela«. Bauer pak tvrdi, – navodeći mišljenja onda poznatih znanstvenika (Pasteura, Kocha, Tindala) – da u prirodi nema autogeneze. Materijalisti koji ne prestaju isticati da su naravni zakoni vječni i nepromjenljivi, u nastanku života prihvaćaju promjenu: »Zato, i samo za to, da ne moraju priznati uzroka izvan svijeta – Boga.«¹⁴ Osim toga, autogonija je tako vezana uz mehaničko tumačenje života, da nužno s njim stoji i pada; znanost, međutim, obara mehaničko tumačenje života a time i autogoniju. Bauer smatra da ni buduća znanost neće ići u prilog materijalistima, jer uvijek ostaje pitanje o nastanku ustroja po kojom život nastaje. Osim toga, smatra Bauer, evolucija sama po sebi nije nužno vezana s materijalizmom, dočim materijalizam jest. Ako bi znanost dokazala istinitost evolucije to još ne bi bio dokaz za materijalizam. On svojim načelima *tvori i sile* ne može protumačiti što je život, kako je nastao prvi život, niti kako je nastala sva organska priroda.

d) *Duh i duša* – Neslaganje i razmimoilaženje s materijalistima nije prvotno u pitanju imaju li i životinje dušu,¹⁵ nego što je duša, te razlika čovječje duše od životinjske. Kršćanska teologija i filozofija nisu nikad, poput materijalista, naučavali da su životinje strojevi, niti su pristajali na održivost materijalističke teza da je ljudska i životinjska duša istobitna. Različitost ljudske i životinjske duše Bauer dokazuje nepostojanjem općih pojmova u životinja, koje nemaju inteligenciju kao što je čovjek ima. Budući da materijalisti sve ljudsko djelovanje izvode iz materije, a duša nije drugo doli baš to djelovanje, ona za materijaliste nije nikakva netvarna supstancija, nego akcident materije, bitno povezana s tijelom i bez kojega ne može opstojati. Materijalisti i ne mogu drukčije zaključivati, jer ako je duša načelo života, a život je puki mehanizam, onda ona mora biti djelovanje tog mehanizma, odnosno njegov proizvod. Problem je što se duševna djelovanja ne mogu izvesti iz materije niti njome protumačiti, a kako duša u živom organizmu postoji od

12 Mehanicizam je filozofsko učenje prema kojem se svi fenomeni svode na mjesno kretanje koje proizvode nužni uzroci. U osnovi svih naravnih pojava vidi neki »mehanizam« po kome se ponaša i koji pokreće čitavu stvarnost.

13 Bauer, *Područje materijalizma*, str. 22.

14 *Isto*, str. 25.

15 Bauer upućuje na mišljenje Tome Akvinskog *Summa I. q. 78. osobito a. 4.*

početka, ona ne može imati svoj izvor u tijelu. Bauer smatra da su materijalisti u svom umovanju o postanku i naravi duše daleko od svog temeljnog načela: *nihil est in intellectu, quod non fuerit antea in sensu*. Osim toga, Bauer smatra da se ni najjednostavniji vegetativni život ne može protumačiti mehanički, nego posebnom senzitivnom silom, koja je posve drugo od tvornih sila. Pogotovo to vrijedi za senzitivno djelovanje životinja i mišljenje kod čovjeka. Gibanje materije ne može biti osjećanje a pogotovo mišljenje. Neodrživ je senzualistički pokušaj da sve naše mišljenje svede na *osjećanje*, jer bi se moralo zabaciti veliko mnoštvo naših misli, ili priznati nemogućnost njihova tumačenja. Kad čovjek misli, onda to znači da spoznaje istine koje su vječne i nepromjenjive, a njih nisu mogla roditi sjetila koja kazuju samo što jest u vidljivom svijetu, a ne što mora biti i ne može biti. Osim spoznanja u čovjeku postoji i htijenje koje teži nematerijalnim dobrima: kreposti, mudrosti pa i samome Bogu. Sve se to ne može protumačiti na materijalistički način. Stoga materijalistička stajališta o duši Bauer ne smatra samo nedokazanim tvrdnjama nego pravim pravcatim zabludama.

e) O Bogu uistinu nemaju što kazati materijalisti i senzualisti koji naučavaju da čovjek osim sjetilnih predodžaba nema drugih spoznaja; kao ni prirodne znanosti koje proučavaju samo predmete koje možemo svojim osjetilima spoznati. Bog je duh i ne može se nikojim osjetilima dohvatiti. »Prirodoznanac može imati svoje mišljenje o Bogu, ali je ovo samo mišljenje prirodoznanaca, a ne naučavanje prirodoznanstva.«¹⁶

2. Pravo područje materijalizma

Posebnu pozornost Bauer posvećuje materijalističkoj noetici. On smatra da je *kritički empirizam*, prema kome je »materijalizam pravilo metode, a ne načelo bića« (Schulze), neodrživ je ukoliko se prihvaća temeljno načelo materijalizma da osim materije i tvornih sila nema ničega. »Ako je na ime istina, da mi ne možemo ni kakvim duševnim radom spoznati išto nadosjetna, ako je istina, da nema drugoga spoznanja do onoga, što nam ga pružaju sjetila (...) onda nije više ništa opravdano. Da bude koje god naše mišljenje opravdano, mora se osnivati na nesumnjivim načelima, na istinama, koje su uvijek i svagdje istina. I naše je mišljenje samo onda, kad je izvjestno, da se osniva na ovakvim istinama, sigurno istinito, a kad je to samo do njekle izvjesno, kad se to ne može podpuno dokazati, onda je naše mišljenje tek više ili manje vjerojatno, po tom i više ili manje opravdano. Ali ako niti nema ovakvih ne sumnjivih načela i istina, što je onda opravdano, što istinito? Ništa.«¹⁷ Ako nema apsolutno sigurnih načela (primjerice, neprotuslovlja, uzročnosti...), onda nema istine, ni jedna znanost nije dovoljno utemeljena

16 *Isto*, str. 59.

17 *Isto*, str. 75.

(pa ni matematika). Nijedno se temeljno načelo ne može spoznati osjetilima, a bez njih nema i ne može biti znanosti. »Zato senzualizam nužno vodi skepticizmu.«¹⁸ »Od skepse ne možemo se drugačije obraniti, nego ako priznamo istinitost nekih principa, kojih niti možemo niti trebamo dokazivati; ako prihvatimo njeke analitičke sudove, kojih ne možemo sintezom ili indukcijom utvrditi, do kojih indukcijom ne možemo ni doći, jer su oni temelj i jedini osnov svakoga dokazivanja.«¹⁹ Stoga materijalistička noetika, ako hoće biti logična, ne može iz skepse, zaključuje Bauer.

Točno je da se indukcijom došlo do vrlo vrijednih otkrića, osobito na području prirodnih znanosti, no »sve se induktivne znanosti ruše same od sebe bez spekulativnog osnova. (...) I najpodpunija indukcija, ako nije drugo nego li opažen susljed fenomena, stvara i zbilja samo registar opaženih fenomena, pa nemam pravo, da postavim obćenit sud, koji bi nužno vriedio i za neopažene fenomene.«²⁰ Istinitost sudova koje smo postavili indukcijom, primjerice, svi su ljudi smrtni (prošli, sadašnji i budući), nisu utemeljeni na indukciji nego na primjeni općih načela koja ostaju uvijek istinita. Bez njih je sve naše opažanje besplodno. »Ova načela nisu i ne mogu biti sintetička, indukcijom dobivena, već su analitički sudovi, nerazoriva svojina našega uma. (...) kad empirizam niječe svaku metafiziku, počinja samoubijstvo.«²¹ »Empirijske će znanosti samo onda, ako se budu oslanjale na neoboriva metafizička načela, uspješno i dalje napredovati i otkrivati nam tajne prirode, kao i do sada što su samo ovakim načinom tako bujno procvale na slavu ljudskom duhu i nastojanju njegovu.«²² Ukoliko ne prihvate istinitost temeljnih principa, empirijske će se znanosti sapinjati i morati priznati »ignorabimus« kad god se zapitaju o prvim uzrocima, kad god se postave zadnja pitanja.

S obzirom na materijalističke stavove o etici, ukratko se može kazati da Bauer zabacuje mogućnost materijalističke etike: »materijalizam i etika dva (su) oprečna pojma (...) Ako nema Boga, ako čovjek nema duše i slobodne volje, ako svuda vladaju vječni i nepromjenjivi zakoni, što je onda etika? Može li biti govora o dužnosti i odgovornosti?«²³ Ako materijalizam (materijalistički monizam) ne priznaje ništa drugo nego tvar, silu i vječne nepromjenjive zakone, ako ne prizna slobodnog i svršnog djelovanja, već je sve mehanizam; ako je borba za opstanak zakon naravi, – onda nema mjesta etičkom zakonu, nema mjesta kršćanskom karitasu.

18 *Isto*, str. 76.

19 *Isto*, str. 77.

20 *Isto*, str. 80–81.

21 *Isto*, str. 81

22 *Isto*, str. 82.

23 *Isto*, str. 98.

BAUER'S CRITIQUE OF MATERIALISM

Anto MIŠIĆ

Summary

According to Bogoslav Šulek materialism in the second half of the 19th century was severely criticised by the neo-scholastic professor of philosophy and Archbishop of Zagreb, Antun Bauer. Bauer from his neo-scholastic position criticised the materialistic standpoints of an exclusively sensual perception, the existence only of a matter reality, the non-differentiation between man and animal and the attempt to establish a materialistic ethics. If human perception is based only on sense than man would not be able to define nor comprehend the eternal and unchanging principles of reality. That which is not accessible by the senses, cannot be a subject of sure perception, such as the beginning of the world or the infinity of space.

The soul can never be the product of matter, while the difference between the soul of man and animal Bauer proves on the basis of the non-existence of universal concepts with animals. Bauer especially criticises the materialistic theory of perception, because if there are no absolute secure principles then there is no truth, science is unable to maintain itself, while the materialistic theory of perception must lead to scepticism. Bauer considers that materialistic ethics cannot hold itself, because if there is no God, if man does not have a soul and free will, if eternal and unchangeable laws rule, every discussion on ethics is worthless.

